

ազգերուն այն բառերն իրարու հետ համեմատուին, որոնք մէկմէկէ փոխ շին առնուած: Օրինակի աղաքաւ Բաճիկ եւ հնչ. բաժնի արշափ նմանաձայն են. բայց ինչպիսի պլանայն է ասոնցմէ լայ, թէ եւ անոնց հետ նոյն է արմատական ծայրամաս: Դարձեալ, ինչպէս անշուշտ գիտեցին ընթերցողք, Կեռ, Գառ, լայ՝ քամայն գիր ասենեւին չունին: Այս եւ ասոնց մասն երեւոյթները բացառելով կը ցուցնեն թէ չայք եւ Վարսիկը նախազգային միութենէն անմիջապէս ետքն իրարմ զատուած հետեացած՝ եւ մէկմէկէ անկախ իրենց քմականաց կարգն յառաջ բերած են:

(Ըրդրուելիք)

Ճ. Մ. Տ.

ՄԱՅՆՆԱԳՐԱԿԱՆ

Ռ. ՓՈՆ ԷՐԵՔԵՐԻ ԵՒ ԿԱՅԻՆՍԵՆՆ ԿՆՈՔ

Ազգի մը վրայ տրուած տեղեկութիւնն անշուշտ անկողմնակալ է, երբ հեղինակն օտարալիցի է, մտաց աւուրնին ազատ քն որեւէ գունաբանութենէ (daltionisme) — կ'ուզենք ըսել՝ կրից ծնած սխալագոյն կեղծ պատկերներէ, — քննող հեղինակն ատակ է քննելու, եւ ազգի մը յատկութիւններն ոչ մէկ կամ երկու անձանց վրայէն կը քաղէ կը հանէ, այլ ազգին ընդհանրութեան վրայ իւր քննութիւնները կը կատարէ, եւ այնպէս կու տայ իւր վճիռն: Այսպիսի հեղինակի մը տեսութիւններն կաւկասի Հայոց վրայ՝ կ'ուզենք մեր յարգող ընթերցողաց առջեւ դնել:

Դասնօթ է թերեւս մեր ընթերցողաց ոմանց Ռ. Փոն Էրեքերի գերմանացին, որ իբրեւ բարձրաստիճան զինուորական Ռուսիոյ՝ երկու տարի կաւկաս բնակած եւ երկայն ճանապարհորդութիւն ըրած է այն կողմերն, թէ զինուորական եւ թէ անձնական գիտական վախճաններու համար: Ատով առիթ եւ հնարաւորութիւն ունեցած է այս երկիրն եւ իւր բնակիչներն՝ բազմամթիւ մանր մանր ազգեր, գիտելու եւ քննելու: Իւր այս ճանապարհորդութիւնն յօգուտ գործածելով՝ որչափ տեղեկութիւն որ մթերած է յայտմասին, բովանդակած է գերմաներէն մատենի մը մէջ՝ զոր այն ինչ հրատարակած է: Այս անտիկար կը կոչուի՝ Կաւկաս եւ իւր յաւաքներն, անձամբ դիտուած ի Ռ. Փոն Էրեքերի: Էջերնակին տեսութիւններն այնու մասնաւոր ար-

ժէք ունին՝ որ ամենայն ինչ աչք տեսած, ակնաւոր լսած եւ անձամբ կշռած է, այնպէս որ չի ցուցնել ինք զինք մէտ խօսելու այն իրաց վրայ՝ զոր անձամբ չէ դիտած: Իւր դիտումն եղած է գլխաւորաբար մարդաստանական եւ ազգագրական քննութեանց ենթարկել այս գաւառաց բնակիչներն՝ որոնք Եւրոպացւոց քղածածուկ գաղտնիք մը մնացած են ցոյսօր: Հետաքրքրաբան են իւր տեղեկութիւններն զոր կու տայ մանրամասն կաւկասեան ազգաց վրայ, իրենց սովորութեանց, զգեստուց, տեղական գրից եւ այլ նոյնպիսեաց վրայ, եւ շատ ազգեր ու քաղաքներ լուսատիպ պատկերօք ընթերցողաց առջեւ կ'ընծայեցընէ: Ընթերցողը մերթ կը հանդիպի Գաւգա-Գաւգի մը՝ որ հրացան ի ձեռին ծառի մը յեցած սէգ կը կենայ, եւ մերթ Չերիտի մը որ կարնես խորհրդօք մէջ թաղուած է աչքն յերկիր սեւեռած. երբեմն (մոնոլ) Ալեքի մը՝ որուն գիրքը մեծութիւն մը կը ցուցնէ, եւ երբեմն Վաչագայ բազմութեան (քահանայ, արք եւ կանայք): Ուրախաւ է արարեւ տեսնել (եր. 328) նաեւ հայ կնոջ մը լուսատիպ պատկերն, որուն տակ կը գրուի՝ Հայ կնոջ Ալեքի-Գաւգի. (յաւաքայն Կաւկաս Եւրոպայէն):

Այս ընտիր մատենան՝ որ 385 երեսէ կը բաղկանայ, բաժնուած է 15 գլխոյ: Ունի երկու Յաւելուած՝ կաւկասեան ազգաց լեզուաց եւ զինաբանական չափերու վրայ, եւ երկու լեզուաբանական եւ ազգագրական տախտակ: Ժողովոյն մէջ (եր. 327) կը խոսի նաեւ Անգրկաւկասեան Հայոց վրայ գրեթէ չորս երես: Բովանդակ գործոյն մէջ ալ Հայք շատ անգամ կը յիշատակուին, կը համեմատուին այս ինչ կամ այն ազգին հետ, եւ այլն: Այս ցիրուցան յիշատակութիւններէն նշանաւորադոյնները գնենք նախ հոս, եւ յետոյ Հայոց վրայ խօսող գլխոյն թարգմանութիւնը տանք:

Երես 16 ընդհանրապէս Կաւկասի վրայ խօսելով՝ զԱրցաքն կ'անուանէ՝ «Անուանուհ, պարզ, նահապետական, անտարբեր, անհոգ եւ հիւրասեր»: Իսկ զՀայն կը կոչէ՝ «Գնահատող, տաղանդաւոր, շատերէ, շրջահայեաց եւ ճարտար, վաճառական»:

Երես 343 կը դնէ կաւկասի բնակչաց թիւն թղթագրական բաժանմամբ, որմէ կ'իմասնանք՝ թէ կաւկասի շնորհուրդական տոհմին մէջ բազմութեամբ առաւել են նախ Ռուսք՝ 2,000,000, երկրորդ Հայք՝ 780,000: Այս ազգահամարն եղած է 1881ին: Եթէ Ռուս-Ալգայեան ժողովրդոց մէջէն Արարատական-Քա-

1 Der Kaukasus und seine Völker, nach eigener Anschauung von R. von Erckert, Leipzig, 1887.